

Ticaret, Piyasa, Meta

Özgür Öztürk

Merhaba, herkese saygılarımı sunuyorum. IAHPE ile TTB'nin bu ortak etkinliğini düzenleyen, buna emek veren herkese teşekkür ediyorum.

Bizim oturumumuz bir tür giriş olarak kurgulanmış. Tartışmaya zemin oluşturmak, temel bir çerçeve sunmak gibi bir hedef konulmuş. Dolayısıyla, bir konferans bildirisinden ziyade daha çok bir "lecture" gibi düşünülebilir.

Bu oturumda, günlük dilde çok kullandığımız bazı temel kavramları hızlıca gözden geçireceğiz. Tabii bunların başında meta geliyor. Marx'ın da *Kapital*'e metaların analizi ile başladığını biliyoruz. "Kapitalist üretim tarzının egemen olduğu toplumların zenginliği muazzam bir meta yığını olarak görünür; bunun basit biçimi tek bir metadır" diyor Marx.

Meta kavramından başlayarak, bu kavramların bazı içerimlerine dikkat çekeceğim. Bir kez metayı tarif ettikten sonra genel anlamıyla ticaretin ve piyasanın özellikleri de daha açık hale gelecek diye umuyorum.

"Meta nedir?" sorusuna tabii hepimizin bir yanıtı var. Her metanın bir kullanım-değeri vardır deriz. Yani her meta belirli bir yararlılık içerir. Bir ihtiyacı karşılar. Elma açlığımızı doyurur, cep telefonu iletişime yarar, otobüs ulaşım aracıdır vs. Bu, metanın nitelik yönüdür. Hangi işe yarar sorusuna verilecek yanıtıdır. Metaların bir de mübadele değeri vardır ki yaşadığımız toplum tipinde esas önemli olan budur. Bu işin nicelik yönüdür. Yani, diğer metalarla hangi oranda mübadele ediliyor. Bir ceket verdiğimde karşılığında kaç ekmek alabiliyorum?

Bunu değerlin zorunlu görünüş biçimi olarak adlandırırız.

Değer kavramı üzerinde biraz duralım. Sık kullandığımız bir kavram, ama aslında doğru biliniyor mu buna emin değilim. İnsanlar birbirleri için bir şeyler yaptıklarında, emekleri toplumsal nitelik kazanır. Bir arkadaşım için çorba yaptım diyelim. Bu bir emek ürünüdür, ama meta değildir. Kapitalizmde emek ürünleri değer biçimine bürünürler. Emek ürünü olarak zaten bir doğal biçimleri vardır; çorba çorbadır, bizi doyurur vesaire. Bunun yanında bir de değer biçimi kazanırlar: lokantada çorba artık sadece karın doyuran bir şey değildir, aynı zamanda bir metadır, bir değeri vardır. Emek ürünleri değer biçimini de kazanırlar. Nerede? Piyasada. Mübadele ilişkileri içinde.

Her şey, her nesne meta haline gelir, alınıp satılır. Değer biçimi egemen hale gelir. Değer, kendisini mübadele değeri ile, yani metanın diğer metalar karşısındaki gücü ile ortaya koyar.

Değer, metalar arasındaki toplumsal ilişkidir. İnsanlar arasındaki ilişkilerin yerine, nesnelere arasındaki ilişkiler geçer.

Marx, *Kapital*'de, meta üretmek için, başkası için kullanım değerleri üretmek gerektiğini vurgular. Bu noktada Engels, başkası için üretmenin metayı tanımlamaya yetmeyeceğini hatırlatır. Feodal dönem serfi de başkası için, derebeyi için üretiyordu, ama meta üreticisi değildi. Engels, haklı olarak, bir ürünün meta olması için, bu başka kişiye piyasa aracılığıyla

devredilmesi gerektiğini vurgular. Piyasa ilişkisi, mübadele yoksa meta da yoktur. Bu çok önemli bir noktadır.

Emek gücü kapitalizmde metalaşır. Demek ki aynı zamanda bir piyasası vardır. Marx'a göre emek gücü piyasasını "yedek sanayi ordusu" dediği işsiz kitle düzenler. Dolayısıyla, emek gücü piyasasını düzenleyen işsizlik olgusunu ortadan kaldırmak, yani tam istihdamı sağlamak, emek-gücünün meta karakterine son vermek için çok önemli bir adımdır. SSCB'nin en önemli kazanımlarından biri budur. 1930'ların başlarından itibaren SSCB'de işsizlik pratik olarak sıfırlanmıştır. Gelgelelim, bu devasa adımın tek başına yeterli olmayacağı da 1989-1991 kesitinde görülmüştür.

Kapitalizmde değerün tözü emektir. Yani nesnelere, mallar, daha doğrusu metalar, emek ürünü oldukları için değer taşırlar. Değerin büyüklüğü, metanın içerdiği emeğin miktarı ile ölçülür. Bir meta, içerdiği insan emeği kadar değerlidir. Her meta, toplumun toplam emeğinin donmuş, cisimleşmiş bir kısmı olarak "değerlendirilir." Nerede? Piyasada.

Kapitalist üretim meta üretimidir. Her şeyi metalaştırmaya başlar. Kapitalizmde değer biçimi egemen hale gelir. Bu nedenle, emek ürünü olmayan nesnelere de değer biçimine bürünebilirler. Mesela toprak. Hatta doğal güzellikler, manzaralar, hava. Bunlar alınıp satılabilir. Vicdan, şeref, haysiyet gibi insani özellikler de alınıp satılabilir hale gelir. Meta üretimi egemen olduğunda, her şeyi kendi yörüngesine çeker. Artık her şeyin bir fiyatı vardır. Bu giderek, üretilmeyen, emek ürünü olmayan nesnelere de sirayet eder.

Bu bizi, ticaret ve piyasa olgularına getiriyor. Ticaret çok eski bir faaliyettir. Neolitik dönemde, 8-10 bin yıl önce farklı toplumlar arasında mübadele ilişkileri vardı. Yani devlet öncesi dönemde, henüz devletler kurulmamışken. Yani henüz sınıflar ayrışmamışken, toplumsal katmanlaşmalar sınıf oluşumuna dek evrilmemişken.

Bunu nereden biliyoruz? Arkeolojik kanıtlardan. Mesela Erciyes dağında çıkan volkan camı (obsidyen) Mezopotamya'ya gönderiliyor. Mezopotamya'da ilk yazı sistemleri ticari kayıtların tutulmasıyla ilişkili. Yani kil tabletlerin falan önemli bir kısmı o dönemin ticari kayıtları. Ticaret elbette insanlık tarihi kadar eski değil. Kabaca, yerleşik hayat geçişle birlikte ortaya çıktığını söylemek olanaklı.

Burada iki noktaya dikkat çekmemiz gerekir. 1. Bu ticaret topluluğun kendi içinde değildir, topluluklar arasındadır. Bir başka deyişle sınırlardadır, marjinaldir yani. 2. Ayrıca bu ticaret ihtiyaçları aşan ürün fazlasının el değiştirmesi biçimindedir. Yani o toplumlarda aslında kullanım-değeri baskındır, mübadele-değeri değil. Bir başka deyişle, metalaşma çok ileri değildir.

Toplumlar temel ihtiyaç maddelerinin ticaretini yapmazlar pek. Mesela eski ticaret yolları, ipek yolu, baharat yolu vs. lüks mallarla sınırlıdır. Mesela bir buğday yolu, pirinç yolu yoktur. Temel mallar genellikle ticarete konu değildir. Kapitalizmde mesele ticaretin veya piyasaların var olup olmaması değildir.

Kapitalizm öncesinde ticaret vardır, piyasalar vardır. Fakat piyasanın egemenliği yoktur. Kapitalizm ekonomik alanın, ekonominin, piyasanın diğer toplumsal süreçlerden özerkliğini ilan etmesini beraberinde getirmiştir.

Bunu devletin kurumlaşmasına benzetiyorum. Devlet dediğimiz oluşumun tarihi şunun şurasında 5-6 bin sene. Ondan önce de insanlar arasında tahakküm var, eşitsiz ilişkiler var. Fakat kurumlaşmış değil. Oysa devletle birlikte, bu siyasal eşitsizlik de kurumlaşıyor, artık bir özneye, faile dönüşüyor.

Kapitalizmde de ekonomik alan, daha doğrusu piyasa kurumlaşıyor. O artık kendi başına bir varlık ve diğer toplumsal süreçleri belirleme gücüne sahip. Ama elbette onlardan etkileniyor da.

Bunu Karl Polanyi de vurgular: Piyasa başka şeydir, piyasa egemenliği başka şey. Kapitalizm öncesinde kişisel egemenlik vardı, serf derebeyine, köle efendisine bağlıydı. Kapitalizmde kişisel bağımlılık ilişkileri yok. Bunun yerine piyasanın gayrişahsi ve dolaylı egemenliği geçti, daha sinsi bir egemenlik. Hatırlarsanız birkaç yıl önce ordunun komuta kademesi istifa etmişti. Cuma öğleden sonra! Neden? Piyasalar etkilenmesin diye. Şimdi de KHK'ları Cuma akşamı yayınlama alışkanlığı edindiler. Yine aynı nedenle.

Kapitalist sistem her şeyi metalaştırıyor. Metalaştırma, mübadele değerinin baskın hale gelmesidir. İhtiyaçlar için değil, kâr için, mübadele değeri için üretim demektir. Kapitalizmin toplumsal meselelere çözümü metalaştırma, piyasalaştırmadır.

Kapitalist toplum çevre kirliliğini, bunun kendisini ticaret konusu yaparak çözmeye çalışır. Örneğin Kyoto protokolü, karbon emisyon ticaretini öngörür. İşsizliğe çözüm, özel istihdam bürolarıdır. Eğitime çözüm, eğitimi piyasaya terk etmektir. Sağlık sistemine çözüm, özel hastaneler, muayenahanelerdir. Ulaşım sorunu daha fazla yol, köprü yaparak çözülmeye çalışılır. Hatta güvenlik, yargı gibi temel devlet görevleri bile piyasaya bırakılmaya başlanmıştır. Günümüzde ABD ordusu şirketlere dayanmaktadır. Silah sektörünü saymıyorum bile.

O zaman bir genel sonuç çıkararak bitirelim. Kapitalist üretimin eğilimi her şeyi metalaştırmaktır. Dönem dönem bazı kazanımlar elde edebiliriz, bazı alanlarda metalaşma sürecini tersine çevirebiliriz. Ama son tahlilde bunları kaybetmemiz çok olasıdır.

Hem kapitalist kalalım hem de kapitalizmin sonucu olan bazı musibetleri yok edelim. Bu bence anlamlı veya uzun vadede başarı şansı olan bir siyasal akıl yürütme değildir. Tek çözüm yolu, sınıf perspektifiyle ve sabırla örgütlenmek, kapitalizmi yenmeye çalışmaktır. Bu da ancak enternasyonalist bir perspektifle, tüm dünyayı kapsayan uzun soluklu bir mücadeleyle olabilir.

Çok zor diyebilirsiniz. Ama 20. yüzyılda elimize geçen fırsatın büyüklüğünü düşünürseniz olanaksız olmadığı görülür.

Dolayısıyla siyasal faaliyetlerimizi karşımıza çıkan sorunlara dolaysız yanıtlar geliştirmek biçiminde kurgulamamalıyız. Daha ziyade, dünya genelinde kapitalizme son verme yolundaki faaliyetin bir kısmı olarak düşünmeli ve eyleme geçmeliyiz.